

CREENCES SOBRE ALGUNS OCELLS I LA SEVA RELACIÓ AMB PEDRES VIRTUOSES DIVERSES

Miquel RAYÓ *

Introducció

1. No és la nostra intenció la d'escatir, per la via de l'assaig exhaustiu, quina és la relació que existeix, segons ens diuen els textos antics i les tradicions recollides pels folkloristes o que encara perviuen en la memòria popular, entre algunes espècies d'aus i altres tants minerals - reals o no. Ens basta a saber, per ara, que l'Ornitologia, entesa com a ciència moderna, sotmesa, doncs, al rigor de la metodologia científica experimental, ha hagut de superar com les altres ciències naturals un lentíssim, però apassionant, procés de decantació dels coneixements objectius que avui la conformen de tot un conjunt d'altres "coneixements" que fins fa relativament poc temps constituïen un bagatge de creences populars, de faules i lliçons moralitzants, d'ingenuïtats que ara ens poden sorprendre, però que possiblement soste-

nien significacions profundes importants (pel que fa a la màgia, a facultats sanatòries, a l'alquímia, etc.).

2. En tot cas, i pel que fa a les "pedres", ens apressam a insinuar que, en principi, potser elles (feixugues, condemnades per la gravetat a romandre en el sòl, aparentment i realment mortes...) representen l'oposat essencial a les aus (lleugeres, voladores, capaces de trencar relativament, si bé que a costa d'un alt grau d'especialització anatòmica i fisiològica, i d'un alt consum energètic, el -literalment- pesant imperatiu gravitatori), i que per això, des d'una mentalitat màgico-primitiva, foren lligades a la Història Natural d'algunes espècies ornítiques (i a altres espècies vives, imaginàries en més d'un cas) per tal que aquelles, matèria inerta, se convertissin en portadores de "vida" i de qualitats diverses, i encara útils precisament al sosteniment de la "vida"¹.

¹ Vegeu, sobre la qüestió de la màgia primitiva, per exemple, FRAZER, J. (1981) *La rama Dorada*. Fondo de Cultura Económica. Madrid. 8a. reimpressió de la 2a edició de 1951: 33-71. L'edició original anglesa és molt més antiga.

Es prou interessant el que es comenta a SMITH C.U.M. (1977) *El problema de la vida*. Alianza Editorial. Madrid: 24-44.

Vegeu el que diu el folklorista Joan Amades al respecte: "Es remarcable la connexió que estableix el poble entre la pedra i els animals; com hem pogut veure, la tradició creu en la virtut d'un gran nombre de pedres d'origen animal o relacionades amb bèsties; sembla com si de manera inconscient hom s'adonés de la pobresa i de l'austeritat de la pedra per ella mateixa i per a comunicar-li virtut calgués relacionar-la amb un ésser vivent al qual encomanen un deix de llur virior." AMADES, J. (1980) *Folklore de Catalunya*. Costums i Creences. Selecta. Barcelona: 1214.

Pel que fa als ocells (en relació a les pedres), ja se sap que en alguns casos, hom pot trobar dins els òrgans del seu aparell digestiu, petites pedres, sobre l'origen i la utilitat gàstrica de les quals en trobareu completa informació en els manuals d'Ornitologia². I no oblidem, tampoc, que hi ha almenys una espècie, *Neophron percnopterus* (moixeta voltonera, mall.; arpellot, men.), que usa pedres com eina.³

Relativament important serà, en la lectura del present treball, recordar l'antiga "teoria de les rúbriques" o dels signes, atribuïda a Plini, així com la influència absoluta que la religió cristiana tingué sobre la mentalitat occidental (d'aquest àmbit cultural seran tots els exemples que esmentarem aquí) durant segles, i molt especialment durant l'Alta i la Baixa Edat Mitjana. Crombie (1974) resumeix així el que ara diem:

"La preocupación por las propiedades mágicas y astrológicas de los objetos naturales era, junto con la búsqueda de símbolos morales, la característica principal de la perspectiva científica en la Cristiandad occidental antes del siglo XIII. En la obra de Plinio había una gran cantidad de datos mágicos, y una de sus ideas distintivas, la doctrina de las rúbricas, según la que cada animal, planta o mineral, poseía una marca

que indicaba sus propiedades ocultas, tuvo un gran efecto sobre la historia natural popular."⁴

3. Algunes notes més cal afegir en aquesta mena de breu introducció. Una fa referència a la relació de les pedres amb els principis de l'Astrologia. De fet, alguns dels més importants lapidaris, siguin d'origen àrab, siguin d'origen clàssic, presenten, com si la seva pretensió fos la de compondre un "cosmos" de sers interrelacionats, les pedres sotmeses a les influències dels astres. En concret, el famós "Lapidario" d'Alfons X, el Savi, rei de Castella, segle XIII, que sembla ser una versió d'alguns lapidaris caldeus, siríacs o àrabs més antics, a la vegada possiblement versions d'altres grecs primitius, segons ens diu Ruíz Sierra (1977), i que és model per a altres lapidaris posteriors:

"...hemos de significar que la Escuela de Traductores de Toledo influyó notablemente en la expansión de la cultura árabe, y como consecuencia, del legado que los árabes recibieron de Grecia. Alfonso X el Sabio, gran propulsor de la cultura, publicó dos textos relacionados con el tema que nos ocupa: Libros del Saber de Astronomía y Lapidario, auténticas enciclopedias del conocimiento astronómico y mineral."⁵

² Vegeu en aquest sentit al vol. "Ocells" de la Història Natural dels Països Catalans, p.17.

³ Qualsevol ornitòleg sap que la moixeta voltonera usa pedres per trencar la closca dels ous de l'estruç. Trobareu la dada a qualsevol llibre (d'autors reconeguts com Noval, Rodríguez de la Fuente, Araújo, Geroudet, Suetens, etc.) que tracti dels costums dels rapinyaires.

⁴ CROMBIE, A.C. (1974) Historia de la Ciencia. de San Agustín a Galileo. Vol I. Alianza Editorial. Madrid: 30.

⁵ RUIZ SIERRA, J. (1977) en la introducció de l'edició que fa del llibre de GASPARD DE MORALES, De las virtudes y propiedades maravillosas de las piedras preciosas. Editora

El mateix lapidari de Gaspar de Morales⁶, que usarem, és alhora un compendi mineralògic i astrològic; com ho és, en certa mesura, el recentment publicat *Llibre dels planetes i dels signes*, un tractat d'astrologia mallorquí del segle XVI⁷. De tota manera, aquesta relació seria objecte d'un altre article, i per això just en feim ara una menció recordatòria.

No podem oblidar, finalment, la notable presència de l'Alquímia i de la Medicina en tot el que presentam a continuació. D'una banda, és evident que el món mineral seria incompreensible sense aquella ciència que, no se sap prou bé quan, tot i que els químics moderns en pretenen establir la data concreta (segle XVIII amb els treballs de Boyle, de Lavoisier, etc.), donà origen a la Química tal com ara la coneixem. Sembla que el traspàs fou cabdal en l'evolució del pensament humà i la seva concepció del món. Com ho degué ser molt abans el que Eliade (1974) ens comenta amb aquestes paraules:

"Hemos procurado comprender el comportamiento del Hombre de las sociedades arcaicas con respecto a la Materia, de seguir las aventuras espirituales en las que se vió comprometido

cuando descubrió su poder de cambiar el modo de ser de las sustancias..."⁸

De l'altra, l'antiga medicina hipocràtica tenia fonaments molt arrelats en aquella màgia de la qual parlàvem abans, així com de la teoria dels senyals. Un exemple ens en serà prou explícit (i en ell ja se relaciona un ocell amb "pedres"):

"El estómago del quebrantahuesos, 'dado poco a poco a comer, según dicen, hace orinar la piedra'."⁹

Ocells i pedres

En aquest treball (dividit en diversos articles que apareixeran successivament en l'*Anuari*), presentarem la informació de la relació entre els ocells i les pedres d'acord a:

1. La taula que tot seguit exposam, en la qual se dóna compte de les espècies d'ocells que tenen una relació molt directa amb pedres (les més vegades, se diu que les pedres són producte dels propis ocells), i de les quals, en el seu cas, se'n dóna també el nom segons són esmentades als textos de consulta que hem usat en l'elaboració de la taula (amb predomini del nom catalanitzat, quan és possible), així com les principals propietats que hom li atri-

Nacional. Madrid: 33-34.

Vegeu BREY MARINO, M. (1988) en la introducció de l'edició que fa del *Lapidario de ALFONSO X, REY DE CASTILLA*. Editorial Castalia. Madrid: VII-XXX.

⁶ Op. cit.

⁷ (1991) *Llibre dels planetes i dels signes*, a cura de Jaume Oliver. José de Olañeta/Ajuntament de Palma. Palma de Mallorca.

⁸ ELIADE, MIRCEA (1974) *Herreros y alquimistas*. Alianza Editorial. Madrid: 9.

⁹ De Laguna als seus Comentaris a l'obra de Dioscòrides, 1563, citat per MARINO FERRO, X. R. (1988) *La Medicina Mágica (Hipócrates)*. Edicions Xerais de Galicia. Vigo: 99 i següents.

OCELL	PEDRA	PROPIETATS PRINCIPALS
Aguila	Pedra de l'àguila, aquilina, aetites, pedres ferrals, limonita	parts fàcils antiabortiva emenagoga dóna gràcia, amor contra dimonis contra mentides malalties dels ulls gotacoral anti verí
Alció	Alcioni	neteja cutis orinar bé, calbes hidròpics fa les dents blanques mals de ronyons
Calàndria	Pedra de calàndria	fa parlar i cantar bé
Corb	Pedra de corb, còrbia	allarga la vida dóna saviesa i seny
Çulunen	Elbehta	immobilitza
Esparver	Pedra d'esperver	reconcilia enemics
Estornells	Pedra d'estornells	vigoritzadora, dóna força, estimula
Estruç	Pedra d'estruc	ulls i nervis
Falcó	Pedra falconera	guarda la casa de perills
Gall	Pedra de gall, alectori, electri, electori	donen coratge, alegria conserva els bens
Grua	Pedra de grua	pedra de toc
Oronella	Pedra d'oronella, calcedònia, alidona, chelidònia, pedra de rei	mals d'ulls, folia dóna alegria contra la melancolia
Puput	Pedra de puput	dóna felicitat
Voltor	"Buitrefña", açufaratitz, kabrocí, abietytz	parts fàcils
Xoriguer	Pedra xoriguera	allunya malalties sort, amor, matrimoni ferides d'arma

Taula de les relacions entre els ocells i les pedres i les seves propietats o "virtuts"

bueix, generalment referides a la curació de malalties o als seus efectes com a talismans per les persones qui els porten o els conserven.

2. Una selecció relativament significativa dels textos que hem consultat i dels quals en transcrivim alguns fragments per a satisfer la curiositat del lector, amb l'afegit d'algunes notes explicatives quan s'escau. En propers articles completarem la informació per a les diferents espècies. En aquesta primera entrega, just farem referència a la pedra de l'àguila.

Textos seleccionats

L'àguila i la pedra 'aetites'

"Las águilas cogen la piedra que se llama, de acuerdo con el nombre de ellas, 'piedra aquilina' (aetites)¹⁰. Dicen que esta piedra es buena para las mujeres preñadas, que evitan con ella los abortos."¹¹

Ja en aquesta antiga cita hom esmenta la relació de l'àguila amb una pedra concreta, i en aquest cas amb un caràcter clarament obstètric, cosa que

se repeteix en altres casos com veurem més endavant¹². Trobam la mateixa contarella a molts altres textos, tant cultes com de caràcter etnogràfic (dels que n'oferim exemples de les terres catalanes), pels quals se demostra la persistència de certes tradicions i creences antiquíssimes. Vegem-ho:

a. "Aquilinus. La pedre qui és dita aquilinus, que vol dir pedre d'àguila, ho pedre sonant o pedre prenys... és pedre que és feta axí com a amella. E quant hom le percut ella sona per una pedre qui és dins en manera de fembre qui és prenys, e per ço ha nom pedre prenys... deu ésser envoldada en fill d'argent, e aquesta pedre ha tan gran virtut que fembre prenys qui la aport no.s pot affollar de son infant, e fembre qui ha sanch flux per devall estanqua. I fortment, la qual cosa és molt preuada."¹³

b. "Segons creença popular, les àguiles estan molt geloses de llurs ous i sempre temen que no els els canviïn; així que els menuts surten de la closca els encaren al sol del migdia i els el fan mirar de fit a fit; si el nou nat resisteix el raig de la claror de l'astre, és aguiló

¹⁰ Recordem que el nom científic de les àguiles i d'altres rapinyaires conté en molts casos l'expressió "aetus": *Aquila chrysaetus*, *Haliaeetus albicilla*, *Hyeraetus pennatus*, *Circus gallicus*, *Gypaetus barbatus*, etc.

¹¹ CLAUDIO ELIANO (1984) *Historia de los animales*. Gredos. Madrid: Vol. I. Ll. I: 92.

¹² El poder "generatriu", o de caràcter fecundador de les pedres, i de molts minerals és explicat per molts estudiosos de la mitologia mineral i/o tel·lúrica.

"Las sustancias minerales participan del carácter sagrado de la Madre Tierra. No tardamos en encontrarnos con la idea de que los minerales "crecen" en el vientre de la Tierra ni más ni menos que si fueran embriones. La metalurgia adquiere de este modo un carácter obstétrico.", a ELIADE, M. Op. Cit: 10.

¹³ (1977) *Lapidari. Tractat de Pedres Precioses*, a cura de Joan Gili. The Dolphin Book. Oxford: 24-25.

¹⁴ Vegeu que aquest mite prové de molt antic, car és esmentat, per exemple, i quasi textualment a CLAUDIO ELIANO, Op. cit.: 131-132. L'obra és original del segle III. La idea també és present en la major part de "bestiaris" medievals.

i l'omplen de tendreses maternal; però si... parpelleja i tanca els ulls, el creuen bord i, sense pietat, el llencen del niu o el maten a picades¹⁴; la força i la vigoria per a mirar el sol sense vergonya la deuen a l'acció de la pedra referida... Diuen que les àguiles porten al niu pedretes d'aquestes perquè també tenen la propietat de donar escalfor, i així elles se'n poden anar sense necessitat de covar la posta..."¹⁵
c. "Hom atribueix virtut per a donar força a la vista¹⁶ a la pedra de l'àguila, buida de dins, amb una partícula o porció d'aquest metall a l'interior, que en sacsejarla se belluga i fa una remoreta que a les orelles populars produeix

efecte meravellós i d'encís."¹⁷

d. "Las aetites son piedras que se encuentran en los nidos de las águilas. Dicen que se encuentran dos, una macho y otra hembra¹⁸, y que sin ellas las águilas no pueden tener crías... Unidas ambas, aceleran el parto, pero en algunos casos dañan la matriz si estas piedras no se apartan rápidamente de la parturienta."¹⁹

e. "De la piedra Ethytes o del Aguila. Opiniones ay de muchos autores, que ay macho y hembra de aquesta piedra, y que sin entrambos no puede el aguila parir... Es hallada in extremis orbis partibus, de donde el aguila la trae... Ayuda a las mugeres a parir con mas

¹⁵ AMADES, J. Op. cit.: 1212.

¹⁶ El poder de la visió de les àguiles és proverbial arreu del món cultural nostre, especialment en les creacions rondallístiques. Potser per això, se'ls dona també popularment un alt poder endevinatori-màgic, tal com ens ho expliquen Alcover-Moll, a l'entrada Aguila del seu Diccionari Català-Valencià-Balear: "En les rondalles populars, l'àguila té intervenció sovint màgica i principalment endevinatòria. Així les àguiles saben on és el castell de l'"hermosura del món" i ho diuen els aligatons (Alcover Rond. I, 28 ss.); de tots els animals de la terra, de la mar i del cel, només l'àguila sap on és el Castell d'Iràs i no tornarà (ibid. 199 ss.). A la rondalla de la llàmpra meravellosa (ibid. VII, 45), l'àguila més grossa i més forta és l'àguila de Portugal, única que sap on és el palau perdut dotze grosses de llegos allà deçà d'on fan el niu les cegues, dins el grec, dins ALCOVER-MOLL (1975) Diccionari Català-Valencià-Balear, Editorial Moll. Palma de Mallorca. V. I. :318-319.

Sobre la dificultat que comporta trobar aquest lloc de més enllà d'"on fan el niu les cegues", vegeu el conte Com és que no troben nius de cega, dins ALCOVER, A.M. (1980) (Jordi des Racó) Rondaies mallorquines V: 8-9. Editorial Moll. Palma de Mallorca.

¹⁷ AMADES, J. Op. cit.: 1216.

¹⁸ ELIADE, M. Op. cit: 38: "La clasificación sexual de los minerales y las piedras se ha mantenido en los escritos de los lapidarios y alquimistas de la Edad Media."

Ibid.: 37: "Se trata pues de una concepción general de la realidad cósmica, percibida en tanto que Vida y, por consiguiente, sexuada, toda vez que la sexualidad es un signo particular de toda realidad viviente."

Ibid.: 38: "En tal universo mental ha sido donde han cristalizado las creencias relativas a las piedras fecundadoras y ginecológicas y a las piedras de lluvia. Y una creencia aún más arcaica las ha precedido: la de la petra genitrix."

¹⁹ SAN ISIDORO DE SEVILLA. (1983) Etimologías. Vol. II. A cura de Oroz Reta, J. i Marcos Casquero, M. A. Biblioteca de Autores Cristianos. Madrid : 275.

facilidad, y assi puesta debajo del Aguila le alivia los dolores, y le haze parir los huevos mas facilmente... Ligada esta piedra con un paño al muslo izquierdo de la muger acelera el parto, mas conviene en saliendo la criatura... quitarla, porque si se detiene saldrán también las tripas... Colgada al brazo izquierdo de la preñada detiene la criatura en el vientre, y es causa de que no la aborte... Atada a qualquier muslo de la muger al tiempo que les baxa el menstro, sino acude suficientemente, es causa de que superabunde en cantidad..."²⁰

f. "Una pedra que té l'àguila en lo niu és bona per a deslliurar les dones del part, tocant-les ab ella, i això és per la virtut que Venus li dóna..."²¹

g. "Para que salgan a luz más presto sus pollos, [el águila] pone en el nido dos piedras preciosas, llamadas Eredos, que la una es macho, y la otra hembra, sin las quales no puede poner sus huevos, ni sacar sus pollos. Pone también otra piedra en el mismo nido, llamada de unos Etites, y de otros Acates, que es la que vulgarmente se llama piedra del Aguila... para templar con ella el mucho calor que tiene; con el qual cozeria los huevos... porque a esta piedra no la puede ofender el calor del fuego... su minera está en los montes de la India, entre Chimoas y Sarando, cerca de las riberas del mar Oceano, y que es llamada de los Griegos alibiadora del parto: porque no solo facilita el del aguila, sino

también el de la muger, atandosela al muslo izquierdo y traída por ella cuando esta preñada en el brazo siniestro, la guarda de abortar... pone en su nido el Aguila otra común muy grande y pesada para que con su peso no pueda el ayre mover, ni desbaratar las ramas do compone su nido..."²²

(Segueix en un proper ANUARI.)

Resum

Com tots els éssers, vius o inanimats, del món objectiu els ocells han esdevingut des d'èpoques remotes material per a les elaboracions simbòliques (i subjectives) de l'espècie humana. Molts d'ocells formen part d'un cos mític i de llegendes i creences màgico-populars curioses i notables. En alguns casos (l'àguila, el voltor, el corb, i altres espècies que se nomenen en el present article) tals creences ens provoquen, des de la perspectiva del món actual, més d'un somriure. La seva coneixença, però, convida l'ornitòleg a no oblidar que, quan observa i estudia els ocells, fa cultura.

Summary

Beliefs about some birds and their relation to several magic stones

As happens to all beings, living or inanimate, in the objective world, birds have become, since prehistory, material for symbolic (and subjective) elaborations by man. Many birds are part of a mythical body and of many magic and popular legends and beliefs, odd and remarkable at

²⁰ MORALES, GASPAR DE. Op. Cit.: 311-315.

²¹ Llibre dels planetes i dels signes. Op. cit.: 107.

²² MARCUELLO, FRANCISCO. (1989) Primera Parte de la Historia natural y moral de las aves. Edició facsímil de la de 1617. Icona. Madrid: 3-4.

the same time. In some cases (eagle, vulture, raven and other species named in the text) these beliefs, seen from the perspective of the present world, cause us to smile.

But to know them is an invitation for the ornithologist not forget that, when he watches and studies the birds, he is making culture.

(Rebut; 18.11.91: Acceptat; 28.01.92)